

جایگاه هویت در پایان‌نامه‌های دانشجویی

(بررسی موردی؛ پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد و دکتری)

رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه‌های دولتی شهر تهران)

مجتبی مقصودی*

E-mail: m_maghsoudi@iauctb.ac.ir

چکیده:

با درک اهمیت و جایگاه «هویت» در مناسبات اجتماعی و تعاملات گروهی و با توجه به موقعیت بین رشته‌ای این مفهوم، این پژوهش درصدد است تا جایگاه موضوع و مفهوم هویت را در عناوین پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد و دکتری علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه‌های دولتی شهر تهران، در قالب بررسی کمی و استقرایی، مورد شناسایی قرار دهد و از این‌رو، به این پرسش اساسی می‌پردازد که چه تعداد از پایان‌نامه‌های دانشجویی مقطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه‌های دولتی شهر تهران، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، موضوع هویت را در عناوین و در دستور مطالعات خود داشته‌اند؟ در انجام این پژوهش، از روش و تکنیک تحلیل محتوا و در جمع‌آوری اطلاعات، از تمام‌شماری از ۷۰۰ عنوان پایان‌نامه از ۸ دانشگاه و مرکز آموزشی دولتی مستقر در شهر تهران استفاده شده و برای فهم بهتر موضوع، از دو مدل مفهومی بهره گرفته شده است. در مدل مفهومی اول، هویت به مثابه متغیری وابسته و متأثر از عناصر و مؤلفه‌های هویت‌ساز اعم از محیط داخلی و خارجی و در مدل مفهومی دوم، هویت به عنوان متغیری مستقل با طیف وسیعی از کارکردها و برون‌دادهای هویتی مورد توجه قرار گرفت. به کارگیری مفهومی موسع از هویت، منتج به این جمع‌بندی شد که حدود ۴۰ درصد از پایان‌نامه‌ها، کم‌وبیش، موضوع هویت را در دستور کار خویش داشته‌اند. در برداشت مضیق و معطوف به صرف واژه «هویت»، تنها ۶ عنوان پایان‌نامه و قریب به یک درصد از مفهوم مذکور بهره گرفته‌اند.

کلیدواژه‌ها: هویت، پایان‌نامه دانشجویی، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل،

تحلیل محتوا

مقدمه

اهمیت رو به تزاید «هویت»^۱، وجوه، کارکردها و کاربردهای آن در اکثر رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی به مثابه مفهومی بین رشته‌ای^۲ باعث گردیده تا موضوع هویت به عنوان متغیر مستقل و تأثیرگذار و گاه متغیر وابسته و تأثیرپذیر، در دستور مطالعه و بررسی طیف وسیعی از صاحب‌نظران قرار گیرد و در سال‌های اخیر نه فقط کتاب‌ها و مقالات علمی قابل توجهی انتشار یابد، بلکه درصد قابل توجهی از دانشجویان نیز در تدوین پایان‌نامه‌های خود، با دستمایه قراردادن وجوه مختلف مقوله هویت، آن را مورد تبیین و تحلیل قرار دهند. ورود رو به رشد مفهوم هویت به حوزه‌های آکادمیک، به ویژه به بخش پایان‌نامه‌ها، توأم‌اً نشان از گسترش این دغدغه «علمی» و «اجتماعی» دارد که همبسته با اوضاع و احوال بین‌المللی و منطقه‌ای، از جذابیت بیشتری نیز برخوردار شده تا حدی که اقبال اساتید و دانشجویان را به آن، به عنوان موضوع پژوهشی، برانگیخته است.

در این پژوهش، درصدد هستیم تا بدین پرسش اساسی پاسخ دهیم که چه تعداد از پایان‌نامه‌های دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، عنوان و موضوع هویت را دستمایه مطالعات خود قرار داده‌اند؟ در پاسخ، با توجه به قدمت کم ادبیات مربوط به «هویت»، به ویژه طرح بحث آن که به صورت گسترده به یک دهه اخیر محدود می‌شود، فرضیه اصلی پژوهش این‌گونه سازماندهی شده است که «به لحاظ آماری، تعداد محدود و کمی از پایان‌نامه‌ها به موضوع هویت و وجوه، ابعاد، پیامدها، و برون‌دادهای آن پرداخته‌اند». بدین لحاظ، در این مختصر، جایگاه مقوله هویت از جمله عناصر هویت‌ساز، برون‌دادهای هویتی، گروه‌های هویتی و به ویژه هویت قومی/ایلی (۱) را مورد بررسی و شناسایی قرار می‌دهیم.

تمهید نظری و مفهومی پژوهش

پایان‌نامه

در گونه‌شناسی پژوهش‌های علمی، رساله یا پایان‌نامه تحصیلی، یکی از مهمترین انواع پژوهش‌ها به حساب می‌آید که در گونه ایده‌آل با ویژگی‌هایی چون روش‌مندی، هدف‌مندی، مطالعه سیستماتیک پژوهش‌گر، مسأله‌یابی علمی، طرح سؤالات و فرضیات مشخص، شناسایی متغیرها و نظارت، هدایت، راهنمایی و مشاوره مستمر اساتید راهنما

1- Identity

2- Interdisciplinary

و مشاور، مورد شناسایی قرار می‌گیرد.

هر دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد و دکتری (و در مواردی مقطع کارشناسی) رشته‌های دانشگاهی، در پایان دوره‌های آموزشی، عهده‌دار تدوین رساله‌ای است که پس از انتخاب موضوع و ارائه طرح‌نامه به گروه آموزشی مربوطه و طی پروسه علمی - اداری و خصوصاً تصویب عنوان در شورای پژوهشی دانشکده، جنبه عملیاتی و رسمی به خود می‌گیرد و در نهایت دانشجو، پس از تهیه و تدوین، در جلسه‌ای به طرح و دفاع از یافته‌ها و نتایج می‌پردازد و در صورت موفقیت در این جلسه، به درجه کارشناسی ارشد و یا دکتری نایل می‌آید.

هویت

دومین مفهوم کلیدی مقاله حاضر، واژه هویت است. مفهوم هویت به عنوان فرایند پاسخ‌گویی آگاهانه افراد و اجتماعات به پرسش‌هایی از باب کیستی و چیستی، از جمله مفاهیم مهمی است که نظم کهن تاریخی را به نظم نوین امروزی پیوند می‌زند. هویت، مجموعه‌ای از علائم، آثار مادی، مفهومی، زیستی، اجتماعی، فرهنگی - تمدنی و روانی است که نه فقط موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه، اهلیتی از اهلیت دیگر و فرهنگ و تمدنی از فرهنگ و تمدن دیگر می‌شود (شیخاوندی، ۱۳۷۹: ۶)، بلکه خود پیش‌شرط هر نوع عمل، به ویژه عمل اجتماعی است.

فرایند هویت‌سازی، این امکان را برای کنش‌گر اجتماعی فراهم می‌سازد تا برای پرسش‌های فوق، پاسخی مناسب و قانع‌کننده پیدا کند. در واقع، هویت معطوف به بازشناسی مرز میان خود و بیگانه است که عمدتاً از طریق مقایسه اجتماعی و تمایز درون‌گروه از برون‌گروه ممکن می‌شود (گل‌محمدی، ۱۳۸۰: ۱۶؛ براون، ۱۹۹۹: ۷۹۰). به بیان ساده، هویت عبارت از تصور و یا شناخت ما از خویش در برابر دیگران است. این شناخت زمانی به دست می‌آید که ما در برابر «دیگری» یا «غیر» قرار می‌گیریم و از همین‌رو، نقطه عزیمت شناخت ما از خویشتن، مواجهه ما با دیگران است (قریشی، ۱۳۸۱: ۲۹).

در تبارشناسی «هویت»، این مفهوم به لحاظ اندیشه‌ای، مصداقی و کاربردی دارای ریشه‌ای تاریخی است (جنکینز، ۱۳۸۱: ۱۴). به صورت موسع، موضوع چیستی و کیستی انسان‌ها و گروه‌های اجتماعی ساکن در جغرافیا و سرزمین‌های خاص، در آثار

بسیاری از فیلسوفان و با طرح پرسش‌های فلسفی و در آثار تاریخی با طرح ریشه‌های تاریخی و تبارشناسی‌های خانوادگی، ایلی و عشیره‌ای گروه‌های اجتماعی، تجلی یافته است. به لحاظ مصداقی و کاربردی نیز در طول تاریخ، اولین تعاملات، جنگ‌ها و ستیزه‌ها، از طریق بسیج و برانگیختگی و مشروعیت‌زایی جوامع خودی با تمسک، توجه و بزرگ‌نمایی هویت و منافع مشترک و در مقابل تمایزبخشی و مشروعیت‌زدایی از دیگران حاصل شده است. براین اساس، می‌توان هویت را واجد دو جنبه سلبی و ایجابی به صورت خودی و غیر، من و دیگری، ما و دیگران دانست؛ همچنان که هویت از دو منظر قابل شناسایی است. منظر اول متأثر از نگاه درونی است که با آن هویت خود را می‌نمایانیم و معرفی می‌کنیم. منظر دوم نیز متأثر از نگاه بیرونی است که هویت ما را دیگران به ما می‌نمایانند و تعریف می‌کنند.

در تعریف هویت، پارادایم‌ها و نظریات از اهمیت بسیاری برخوردار است؛ چرا که نقطه ثقل هر پارادایم^۱ و نظریه‌ای، تعیین‌کننده رویکرد موجود نسبت به آن هویت است. بنابراین، می‌توان ادعا کرد که علی‌رغم وجود وجوه پایدار و مؤلفه‌های ثابت، هویت‌ساز، هیچ‌گاه هویت مفهوم ثابتی نداشته (علیخانی، ۱۳۸۳) و در گذر زمان با تغییر متغیرهای ثابت همواره در حال تغییر و تحول بوده است و هر یک از پارادایم‌ها و نظریات در شرح و بسط هویت‌ها روش‌ها، رویکردها، انگاره‌ها و چارچوب‌های معنا‌ساز و مفهومی خود را پیش‌درآمد تحلیل، تبیین و تغییر هویت‌ها ساخته‌اند. براین اساس، پدیده‌هایی چون جهانی شدن، مدرنیته، حقوق بشر، ایدئولوژی‌ها و گفتمان‌ها، به مثابه پارادایم‌های فراگیر و پدیده‌ای جهان‌شمول، به‌رغم مقاومت‌های فراوان، تأثیرات خواسته و یا ناخواسته‌ای را بر هویت‌ها به دنبال داشته است؛ هرچند حجم، اندازه و کم‌وکیف این تأثیرات در جوامع و بر هویت‌های مختلف، متفاوت و گونه‌گون بوده است.

ایضاح مدل مفهومی (شاخص‌های تحلیل محتوا)

مدل اول: منابع و مؤلفه‌های هویت‌ساز

هویت مفهومی بین رشته‌ای در حوزه علوم انسانی و اجتماعی است (تاجیک، ۱۳۸۲: ۱۰۱) و هر یک از رشته‌های علمی، با توجه به خاستگاه، موضوع، اهداف و زمینه‌های مطالعاتی، سطح تحلیل و ابزار تحقیق و پژوهش، به وجهی از وجوه هویت

1- Paradigm

توجه بیشتری داشته، مبانی نظری، معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی خاصی را معیار ارزیابی جهان پیرامون و از جمله هویت قرار می‌دهند.

در حالی که روان‌شناسان و نظریه‌پردازان شخصیت، هویت را امری شخصی و فردی دانسته و بر ویژگی‌های شخصیتی و احساس فرد تأکید دارند و احساس «تمایز»، «تداوم» و «استقلال» را موضوعی شخصی و محصول تجربه انفرادی قلمداد می‌نمایند (گل‌محمدی، ۱۳۸۰: ۱۴)، جامعه‌شناسان به جای سطح تحلیل فردی و روان‌شناختی، سطح اجتماعی را مبنای مطالعات و پژوهش‌های خود از جمله در موضوع هویت قرار می‌دهند. از نظر جامعه‌شناسان، احساس هویت در میان انسان‌ها، به مثابه مفهومی برساخته، به واسطه تعامل میان فرد و جامعه شکل می‌گیرد و بستر اجتماعی و حضور فرد در جامعه، تعیین‌کننده هویت انسان‌هاست. از دیدگاه پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی، هویت به صورت انفرادی و مجزی، جدای از دنیای اجتماعی، بی‌معناست (اسمیت، ۱۹۹۱: ۱۵ و ۱۴؛ جنکینز، ۱۹۹۶: ۲۰). هویت برآیند دیالکتیکی تعامل فرد با جامعه است (مید، ۱۹۶۴: ۲۲). از دیدگاه پژوهش‌گران سیاسی، هویت نسبت وثیقی با قدرت می‌یابد. مرز، تفاوت و هویت، پدیده‌های طبیعی و فراتاریخی نیستند؛ بلکه در سایه قدرت و روابط قدرت‌محور، تولید و بازتولید می‌شوند. هویت پیوند ناگسستنی با تفاوت دارد و تفاوت‌ها همیشه دربرگیرنده قدرت هستند. جوامع، حکومت‌ها و نهادها در ایجاد، حفظ و تقویت آنها نقش کلیدی ایفاء می‌نمایند (گل‌محمدی، ۱۳۸۰: ۱۷).

تاریخ‌نگاران، هویت را امری تاریخی، زمان‌مند و محتمل می‌دانند؛ همچنانکه جغرافیادانان هویت را با مفاهیم و مصادیقی چون مکان، سرزمین و فضاها، جغرافیایی همبسته می‌بینند و تفاوت‌های فرهنگی - تمدنی و هویتی را متأثر از طبیعت و ماهیت هر یک از اقلیم‌ها و حوزه‌های جغرافیایی ارزیابی می‌نمایند و مفهوم کلیدی سرحدات و مرز را یکی از مهمترین واژه‌های تبیین و تفکیک‌کننده هویت‌ها در گذشته و حال می‌دانند. اقتصاددانان هویت انسان‌ها و گروه‌های اجتماعی را با شاخص‌هایی نظیر سطح درآمد سرانه، نسبت افراد با ابزار و وسایل تولید، میزان دسترسی و بهره‌مندی‌ها و رشد و توسعه اقتصادی می‌سنجند و پژوهشگران مطالعات زنان، کلید فهم هویت را محوریت‌بخشیدن به تفاوت‌های جنسی و تأکید بر روابط قدرت می‌دانند.

علاوه بر نکات فوق که در ترسیم و تدوین مدل مفهومی اول به عنوان «منابع و مؤلفه‌های هویت‌ساز» مؤثر بوده است، توجه به این نکته ضروری است که منابع و مؤلفه‌های هویت‌ساز و تأثیرگذار بر هویت‌ها فراوانند و رشته علوم سیاسی و روابط

بین‌الملل، به عنوان رشته‌هایی که از ابزار و روش خاصی برخوردار نبوده و از ابزارها و روش‌های پژوهشی رشته‌های دیگر در تحقیقات و مطالعات خود سود می‌جویند، به سهم هر یک از منابع و مؤلفه‌ها، که بعضاً برابر نیستند و در گذر زمان کم و زیاد می‌شوند، بذل توجه داشته و به این نکته اذعان دارند که گاه یک عنصر هویت‌ساز، در یک مقطع زمانی، نقش مسلط را ایفا می‌نماید و در مقطع دیگر، در حاشیه قرار می‌گیرد (هترینگتون، ۱۹۹۸: ۱۷) و عملاً سلسله‌مراتب منابع هویت‌ساز، دستخوش تغییر و تحول می‌شود.

در کلی‌ترین تقسیم‌بندی محیط داخلی و خارجی، دو عنصر مهم در عرصه هویت‌سازی شناخته می‌شوند که به سطوح فرعی‌تر از جمله فردی، محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی تفکیک شده‌اند. به تبع، در مدل مفهومی اول، در ذیل هر یک از سطوح؛ نهادها، گروه‌ها، مراجع، افراد، گفتمان‌ها، پدیده‌ها و موضوعات هویت‌ساز به صورت گسترده دیده شده است تا امکان استخراج مبسوط و در عین حال دقیق جایگاه هویت در عناوین پایان‌نامه‌های دانشجویی فراهم شود.

مدل مفهومی شماره ۱: منابع و مؤلفه‌های هویت‌ساز (شاخص‌بندی عناصر هویت‌ساز)

مدل دوم: برون‌دادهای هویتی

هر عمل اجتماعی، محصول هویتی است و هر هویتی، زندگی و عمل اجتماعی خاصی را توصیه و تجویز می‌نماید. با در نظر گرفتن مفروض فوق، مدل مفهومی دوم این پژوهش، معطوف به شناسایی وجوه و ابعاد مختلف ایجابی و سلبی این عمل اجتماعی است.

اولین کارویژه هر هویتی، ایجاد وحدت و انسجام میان اجزا و سازندگان آن هویت است (نوروال، ۲۰۰۳: ۲۷۵)؛ همچنانکه مبنای ایجاد همبستگی و وفاق اجتماعی و هویتی، مشروع‌سازی و مشروعیت‌بخشی است. هویت اجتماعی در سطوح مختلف، زمینه‌ساز و تسهیل‌کننده ارتباطات و تعاملات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است (کاستل، ۱۹۹۷: ۷).

هویت‌یابی و هویت‌سازی، فرایندی برای خودشناسی کنش‌گران اجتماعی و معناسازی است (همان). معناسازی فکری، فرهنگی و اجتماعی از طریق برون‌دادهای هویتی، در ابعاد اندیشه‌ای و فکری، هدف‌گذاری (اعم از آرمانی یا واقعی)، عملکرد و

شیوه زیست (در حوزه زندگی فردی و جمعی)، هنری، زیبایی‌شناختی، فرهنگی و تمدن‌سازی، تجلی و تبلور می‌یابد.

روی دیگر ایجاد وحدت و انسجام اجتماعی، تمایزگذاری و تفکیک است (تاجیک، ۱۳۸۴). تعیین حدود و ثغور، پیش‌بینی مرزهای جغرافیایی و فکری در راستای تمایزگذاری و تفکیک جوامع، از برون‌دادهای هویتی محسوب می‌گردد. با چنین مرزبندی دقیقی، هر هویتی از امکان بسیج و برانگیختگی اعضا برخوردار شده و مبادرت به سیاست‌گذاری در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، حقوق، دفاعی - امنیتی و استراتژیک می‌نماید، ضمن ایجاد فرصت‌ها و محدودیت‌ها، نوع رابطه با دیگران (اعم از همکاری، رقابت و منازعه) و بر دیگران (در سطوح و ابعاد مختلف) را رقم می‌زند.

مدل مفهومی شماره ۲: برون‌دادهای هویتی

روش تحقیق و شیوه جمع‌آوری اطلاعات

روش: تحلیل محتوا

شیوه جمع‌آوری اطلاعات: استقرایی (تمام‌شماری)

جامعه آماری: عناوین رساله‌های دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته علوم سیاسی و روابط بین‌الملل و از طریق تمام شماری از ۷۰۰ عنوان پایان‌نامه

واحد و شاخص‌های تحلیل: «کلمه»، «موضوع» و «عنوان پایان‌نامه» (مندرج در عناوین پایان‌نامه‌ها) واحدهای تحلیل این پژوهش را تشکیل می‌دهد. شاخص‌های تحلیل محتوا در بخش «ایضاح مدل مفهومی» مطرح و در دو مدل مفهومی، به تفکیک تصریح و ترسیم شده است. در واقع، اجزاء دو مدل مفهومی، کدهای تحلیل این پژوهش را تشکیل می‌دهند و این امکان را فراهم آورده‌اند تا از طریق این شاخص‌ها، تجزیه و تحلیل آماری اطلاعات موجود صورت پذیرد.

برنامه اکسل^۱ به عنوان ابزار تجزیه و تحلیل اطلاعات: مایکروسافت آفیس اکسل، جزء برنامه‌های صفحه گسترده^۲ است و هر صفحه از برنامه، خانه‌های زیادی به شکل جدول دارد. این خانه‌ها، سطرها و ستون‌هایی را به وجود می‌آورند که در هر یک از آنها اطلاعات لازم درج می‌گردد. این برنامه، به کمک جدول‌ها(خانه‌ها)، انجام کلیه عملیات

1- Excel

2- Spread Sheet

ریاضی و آماری و ترسیم نمودار به وسیله ابزارهای گرافیکی را امکان‌پذیر می‌سازد.

محدوده پژوهشی

محدوده زمانی

محدوده زمانی ۱۵ ساله، بین سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۰ ه.ش.

محدوده مکانی

۸ دانشگاه و مرکز آموزشی دولتی مستقر در شهر تهران، شامل: دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی، تربیت مدرس، امام صادق (ع)، علامه طباطبائی، تربیت معلم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی.

نمونه آماری به لحاظ ترکیب جنسی دانشجویان و مقطع تحصیلی به شرح زیر است:

❖ ۶۵۷ عنوان پایان‌نامه، متعلق به آقایان.

❖ ۴۳ عنوان پایان‌نامه، متعلق به خانم‌ها.

❖ ۵۶ عنوان، مقطع دکتری.

❖ ۶۴۴ عنوان، مقطع کارشناسی ارشد.

جدول شماره ۱: تعداد پایان‌نامه‌ها براساس نام دانشگاه و یا مؤسسه آموزشی

ردیف	نام دانشگاه و یا مؤسسه آموزشی	تعداد پایان‌نامه
۱	دانشگاه امام صادق (ع)	۲۴۵
۲	دانشگاه تهران	۲۱۴
۳	دانشگاه علامه طباطبائی	۸۵
۴	دانشگاه شهید بهشتی	۸۲
۵	دانشگاه تربیت مدرس	۶۵
۶	دانشگاه تربیت معلم	۴
۷	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	۳
۸	پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی	۲
	جمع	۷۰۰

فرآیند تحقیق

۱- استخراج عناوین پایان‌نامه‌ها.

- ۲- مطالعه دقیق عناوین و تعیین تعدادی کلیدواژه برای هر عنوان (حداکثر تا ۶ کلیدواژه).
- ۳- غربال‌گری کلیدواژه‌ها و انتخاب مفاهیم معنی‌دارتر و نهایی‌سازی آنها.
- ۴- وارد نمودن اطلاعات به رایانه و بهره‌گیری از نرم‌افزار اکسل Excel.
- ۵- تجزیه و تحلیل آماری و دریافت اطلاعات.
- ۶- سازماندهی، فرآوری و جمع‌بندی یافته‌ها و نتایج تحقیق.
- جدول شماره ۲: پایان‌نامه‌هایی که در عنوان واژه «هویت» را دارند (تقریباً ۱ درصد از کل پایان‌نامه‌ها)

ردیف	عنوان	دانشجو	استاد	مقطع	دانشگاه	سال دفاع
۱	تجدد، جهانی‌شدن، هویت و خاص‌گرایی‌های فرهنگی در جهان معاصر	احمد گل محمدی	هادی سمی	دکتری	تهران	۱۳۷۹
۲	دولت و هویت اجتماعی در ایران معاصر (۱۳۲۰-۱۳۸۵ ه.ش)	محمدعلی اکبری	حسین بشیریه	دکتری	تهران	۱۳۷۸
۳	نقش ملی‌گرایی و اسلام در ایجاد هویت مشترک ملت‌سازی در دوره پهلوی و جمهوری اسلامی ایران	صفر پرتوی	حمید احمدی	دکتری	تهران	۱۳۷۹
۴	سیاست‌گذاری، هویت، جوانان (تأثیر ساختار سیاست‌گذاری فرهنگی در بحران هویت جوانان از سال ۱۳۷۶ تاکنون)	ابراهیم غلامپور	کیومرث اشتریان	ارشد	تهران	۱۳۸۳
۵	تأثیر عوامل هویتی در روابط ترکیه و اسرائیل	فاطمه دارابی	حمیرا مشیرزاده	ارشد	تهران	۱۳۸۳
۶	ایران، گفتمان مسلط و مسأله هویت در عصر اطلاعات	عباداله همتی	محمدرضا تاجیک	ارشد معلم	تهربیت	۱۳۸۵

جدول شماره ۳: مؤلفه‌های هویت‌ساز مستتر در عناوین پایان‌نامه‌ها از میان ۸۲ عنوان با ۱۱/۷ درصد

ردیف	مؤلفه‌های هویت‌ساز (از محیط داخلی)	تعداد	درصد	مؤلفه‌های هویت‌ساز (از محیط خارجی)	تعداد	درصد
۱	نهاد دین و مذهب	۹	۱/۲۸	مدرنیته	۶	۰/۸۵
۲	نهادهای سیاسی و دولت	۷	۱	جهانی‌شدن	۵	۰/۷۱
۳	ایدئولوژی	۵	۰/۷۱	نظام بین‌الملل	۴	۰/۵۷
۴	نخبگان و روشنفکران	۵	۰/۷۱	غرب و آمریکا	۳	۰/۴۲
۵	احزاب و گروه‌ها	۴	۰/۵۷	جنگ و منازعه نظامی	۱	۰/۴۲
۶	جنبش‌های اجتماعی	۴	۰/۵۷	جمع	۱۹	۲/۷۱
۷	نهادهای اقتصادی	۴	۰/۵۷			
۸	اقوام	۴	۰/۵۷			
۹	فرهنگ	۳	۰/۴۲			

۰/۴۲	۳	طبقات و اقشار اجتماعی	۱۰
۰/۴۲	۳	جغرافیا	۱۱
۰/۲۸	۲	نهادهای اجتماعی	۱۲
۰/۱۴	۱	گفتمان‌های موجود	۱۳
۰/۱۴	۱	سنت	۱۴
۰/۱۴	۱	انقلاب اسلامی	۱۵
۰/۱۴	۱	وسایل ارتباط جمعی	۱۶
۰/۱۴	۱	توسعه	۱۷
۰/۷۱	۵	دیگر عوامل داخلی (به صورت کلی)	۱۸
۹	۶۳	جمع	

جدول شماره ۴: جایگاه هویت و گروه‌های هویتی در عناوین پایان‌نامه‌ها (۱۵۷ عنوان از ۷۰۰ عنوان پایان‌نامه)

ردیف	گروه‌های هویتی	تعداد	درصد
۱	هویت ملی	۴۹ (۲)	۷
۲	هویت قومی	۲۲	۳/۱۴
۳	هویت فرهنگی	۱۶	۲/۲۸
۴	هویت اسلامی	۱۳	۱/۸۵
۵	هویت سیاسی	۱۳	۱/۸۵
۶	هویت نخبگان	۱۰	۱/۴۲
۷	هویت طبقاتی	۸	۱/۱۴
۸	هویت ناحیه‌ای - استانی	۶	۰/۸۵
۹	هویت جنسی	۵	۰/۷۱
۱۰	هویت دانشجویی	۴	۰/۵۷
۱۱	هویت روشنفکری	۴	۰/۵۷
۱۲	هویت روحانی	۴	۰/۵۷
۱۳	هویت سنی	۳	۰/۴۲

جدول شماره ۵: جایگاه هویت قومی در پایان‌نامه‌ها (۲۲ عنوان با ۳/۱۴ درصد)

عنوان پایان‌نامه	دانشجو	استاد راهنما	مقطع	دانشگاه	دفاع
اسلام‌گرایی در یک جامعه تکثرگرا، طائفه‌ای (تأثیرات دوگانه انقلاب اسلامی ایران و جامعه طائفه‌ای لبنان بر جنبش حزب‌ا...)	مسعود اسداللهی	حمید احمدی	دکتری	تهران	۱۳۷۹

۱۳۸۰	تهران	دکتری	احمد نقیب‌زاده	حسن شفیعی	اقتدارگرایی سیاسی و ماندگاری نظام املی در ایران (با تأکید بر ایل بختیاری و قشقایی)
۱۳۸۱	تهران	دکتری	سعیده لطفیان	محمد خضرزاده	بررسی راهکارهای عملی مقابله با نگرانی‌های امنیت ملی در جوامع چندقومیتی (مورد مطالعه عراق)
۱۳۷۲	مدرس	ارشد	احمد نقیب‌زاده	احمد محقر	بررسی عوامل مؤثر بر تشدید فرقه‌گرایی در پاکستان (پس از پیروزی انقلاب اسلامی)
۱۳۷۶	تهران	ارشد	جواد شیخ‌الاسلامی	محمد رضا پورقوشچی	تأثیر بحران نفت شمال بر فرقه دموکرات آذربایجان (۱۳۲۵-۱۳۲۰)
۱۳۸۲	علامه	ارشد	حسین سلیمی	فرزاد چوب‌تاشانی	تأثیر تحول نظام بین‌الملل بر ناسیونالیسم کرد در دهه ۱۹۹۰ (در کشورهای سه‌گانه ایران، عراق و ترکیه)
۱۳۷۲	امام صادق	ارشد	کاووس سیدامامی	امیر هوشنگ دباغی	تأثیر فرقه‌گرایی سیاسی بر جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران
۱۳۸۴	علامه	ارشد	حسین سلیمی	سید مهدی علما	تأثیر منازعات قومی و نژادی بر گسترش اتحادیه اروپا
۱۳۷۹	تهران	دکتری	هادی سمی	احمد گل‌محمدی	تجدد، جهانی شدن، هویت و خاص‌گرایی‌های فرهنگی در جهان معاصر
۱۳۷۶	مدرس	ارشد	عباس منوچهری	نیک‌نام حسینی‌پور سی سخت	جدایی طلبی سیاسی در ایران از ۱۳۳۰-۱۳۲۰
۱۳۷۳	امام صادق	ارشد	کاووس سیدامامی	جواد وندنوروز	جعفر پیشه‌وری و نقش وی در فرقه دموکرات آذربایجان
۱۳۷۱	امام صادق	ارشد	عبدالصاحب یادگاری	عدنان قارونی	روند شکل‌گیری جنبش‌های سیاسی کردستان عراق
۱۳۷۳	امام صادق	ارشد	رضاقلی نظام‌مافی	فرهاد خوجینیان	سیاست نوسازی رضاخانی و تأثیر آن بر عشایر ایران ۱۳۲۰-۱۲۹۹
۱۳۸۳	تهران	ارشد	حمید احمدی	رحمت‌اله فلاح	شایسته‌سالاری و چالش‌های قومی در ایران (بررسی تأثیر نظام شایسته‌سالاری دمکراتیک بر تعدیل چالش‌های قومی در ایران)
۱۳۸۱	تهران	ارشد	عبدالله رمضان‌زاده	تیمور نصیری‌فرد	شکل‌گیری دولت مدرن و تأثیر آن بر قوم‌گرایی در ایران
۱۳۷۴	بهشتی	ارشد	محمود سریع‌القلم	تقی کرمی	علل تطویل کشمکش‌های جمهوری آذربایجان در منطقه قره‌باغ
۱۳۸۱	تهران	ارشد	قاسم افتخاری	مریم‌السادت امیرشاه‌کرمی	قومیت‌گرایی مجاهدین و پیدایش طالبان در افغانستان
۱۳۷۲	امام صادق	ارشد	کاووس سیدامامی	مجید خندق‌آبادی	قومیت و جنبش‌های اجتماعی در تاریخ معاصر ایران

۱۳۷۴	تهران	ارشد	هوشنگ مقتدر	احمدعلی حیدری‌فارفار	ناسیونالیسم کرد و تداوم بحران در جنوب شرقی ترکیه
۱۳۷۳	تربیت مدرس	ارشد	چنگیز پهلوان	عبدالعزیز مولودی‌سببانی	تحلیل جامعه‌شناختی سیاسی حزب دمکرات کردستان
۱۳۷۲	تهران	ارشد	ناصر هادیان	محمد زارع مهرجردی	عوامل همسازی و ناهمسازی سیاسی با مرکز: بلوچستان ایران
۱۳۷۷	امام صادق	ارشد	فرهاد عطایی	فرزاد صمدلی	علل شکل‌گیری و تطویل بحران قره‌باغ کوهستانی

جدول شماره ۶: برون‌دادهای هویتی مستتر در عناوین پایان‌نامه‌ها از میان ۱۹۴ عنوان

ردیف	برون‌دادهای هویتی	تعداد (۳)	درصد
۱	اندیشه‌ای و فکری (تبلور در آثار، مکتوبات ...)	۵۲	۷/۴۲
۲	با دیگران (همکاری، رقابت و منازعه)	۴۱	۵/۸۵
۳	تمایزگذاری و تفکیک	۲۶	۳/۷۱
۴	عملکردها و شیوه زیست در حوزه زندگی فردی و جمعی	۲۳	۳/۲۸
۵	مشروعیت‌بخشی	۲۱	۳
۶	فرهنگی - تمدنی، هنری و زیبایی‌شناختی	۲۰	۲/۸۵
۷	بر دیگران (پیامدها و تأثیرات / سطوح و ابعاد)	۱۸	۲/۵۷
۸	هدف‌گذاری (اعم از آرمانی یا واقعی)	۱۶	۲/۲۸
۹	فرصت و محدودیت‌ها	۱۴	۲
۱۰	سیاست‌گذاری (در حوزه‌های مختلف)	۶	۰/۸۵
۱۱	ابزارها	۶	۰/۸۵
۱۲	انسجام و همبستگی اجتماعی و ملی	۴	۰/۵۷
۱۳	بسیج و برانگیختگی	۲	۰/۲۸

جدول شماره ۷: نمونه عناوین پایان‌نامه‌هایی که توأمأ به چند برون‌داد هویتی پرداخته‌اند

ردیف	عنوان پایان‌نامه	برون‌دادهای هویتی
۱	تأثیر انقلاب اسلامی بر روابط دولت - ملت عربستان سعودی و پیامدهای آن بر روابط دو کشور	هویت / برون‌داد / بر دیگران / با دیگران
۲	تأثیر عوامل هویتی در روابط ترکیه و اسرائیل	هویت / برون‌داد / با دیگران / سیاست‌گذاری
۳	بررسی نقش اشتراکات زبانی در روابط خارجی ترکیه با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز	هویت / برون‌داد / سیاست‌گذاری / با دیگران
۴	جنوب سودان: اسلام در رویایی با مسیحیت	هویت / برون‌داد / تمایز / با دیگران / عملکرد
۵	حکومت آتاتورک و سیاست تجددخواهی در ترکیه	هویت / برون‌داد / عملکرد / سیاست‌گذاری / مشروعیت‌بخشی / انسجام و همبستگی
۶	قرائت امام خمینی(ره) از سیاست	هویت / هویت اسلامی / برون‌داد / اندیشه‌ای / هدف‌گذاری / مشروعیت‌بخشی

تجزیه و تحلیل اطلاعات و یافته‌های پژوهش

- بیشترین پایان‌نامه‌هایی که موضوع «هویت» را در عنوان خود دارند، از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران است (جدول شماره ۲).
- از میان مؤلفه‌های هویت‌ساز داخلی، «نهاد دین و مذهب» با ۹ عنوان پایان‌نامه، بیشترین فراوانی را در میان عناصر هویت‌ساز داراست. سپس «نهادهای سیاسی و دولت» با ۷ عنوان و مؤلفه‌های «ایدئولوژی»، «نخبگان و روشنفکران»، هر یک با ۴ عنوان پایان‌نامه، در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند. همچنین، از میان مؤلفه‌های هویت‌ساز خارجی، «مدرنیته» و «جهانی‌شدن»، به ترتیب، هر یک با ۶ و ۵ عنوان، در صدر پایان‌نامه‌ها قرار دارند (جدول شماره ۳).
- از تعداد ۸۲ پایان‌نامه، از میان ۷۰۰ عنوان پایان‌نامه‌ای که به عناصر هویت‌ساز پرداخته‌اند، توجه به عناصر هویت‌ساز از محیط داخلی، در ۶۳ عنوان و از محیط خارجی، در ۱۹ عنوان قابل ملاحظه است. این آمار نشان می‌دهد که توجه به مؤلفه‌های داخلی در هویت‌سازی بیشتر بوده و اختصاص ۷۶/۸۲ درصد به مؤلفه‌های هویت‌ساز داخلی و ۲۳/۷ درصد به مؤلفه‌های هویت‌ساز خارجی، مؤید این ادعاست (جدول شماره ۳).
- در میان پایان‌نامه‌هایی که موضوع گروه‌های هویتی را در دستور مطالعات خود داشته‌اند، بیشترین عناوین، مربوط به هویت ملی (با ۴۹ عنوان در مفهوم موسع) و کمترین عناوین، مربوط به هویت‌های سنی (با ۳ عنوان) بوده است. هویت قومی و فرهنگی، به ترتیب، هر یک با ۲۲ و ۱۶ عنوان، در مراحل بعدی توجه دانشجویان قرار دارد (جدول شماره ۴).
- بیشترین فراوانی پایان‌نامه‌ها با موضوع هویت قومی مربوط به سال ۱۳۷۲ است.
- در مرحله بعد، سال‌های ۱۳۷۳ و ۱۳۸۱، در صدر جدول فراوانی قرار داشته‌اند. به لحاظ دوره زمانی نیز یک دوره سه‌ساله شامل سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴، بیشترین پایان‌نامه‌ها با موضوع هویت قومی/ایلی را با ۹ پایان‌نامه از ۲۲ عنوان پایان‌نامه، یا ۴۰/۹ درصد از این پایان‌نامه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند (جدول شماره ۵).
- جدول شماره ۸، بخش دیگری از اطلاعات و یافته‌ها نسبت به جایگاه هویت

جدول شماره ۸: تجزیه و تحلیل اطلاعات مربوط به جایگاه هویت قومی / ایلی
در پایان‌نامه‌ها به تفکیک مناطق و گروه‌های قومی

ردیف	مناطق / قومیت	تعداد به تفکیک
۱	قومیت‌ها در خارج از مرزهای کشور	۱۱ عنوان: عراق با ۳ عنوان پایان‌نامه، ترکیه، آذربایجان - ارمنستان هر یک با ۲ عنوان و کشورهای لبنان، پاکستان، اتحادیه اروپا و افغانستان هر یک با ۱ عنوان
۲	کردها / کردستان	۵ عنوان: اعم از کردهای ایران، عراق و ترکیه (۲ عنوان به صورت اختصاصی به کردهای ایران، ۱ عنوان به کردهای هر دو کشور ترکیه و عراق و ۱ عنوان نیز به صورت مشترک شامل کردهای ایران، ترکیه و عراق)
۳	ترک / آذربایجان	۳ عنوان به صورت اختصاصی به ترک‌های ایران، ۲ عنوان هم به کشمکش‌های جمهوری آذربایجان و ارمنستان در مورد مسأله فره‌باغ
۴	ایران / طرح کلی موضوع	۴ عنوان
۵	بلوچ / بلوچستان	۱ عنوان
۶	بختیاری‌ها	۱ عنوان
۷	قشقایی‌ها	۱ عنوان
۸	عشایر ایران	۲ عنوان

- از میان دستاوردها و کارکردهای هویتی، بیشترین تعداد به برون‌داد اندیشه‌ای و فکری اختصاص یافته تا حدی که ۵۲ عنوان پایان‌نامه یا ۷/۴۲ درصد از نمونه آماری (۷۰۰ پایان‌نامه) را به خود اختصاص داده است و برخلاف انتظار که معمولاً هویت را با کارکرد وحدت‌بخشی و همبستگی‌آور می‌شناسند، توجه به کارکرد انسجامی در پایان‌نامه‌ها، در کمترین حد خود با ۴ عنوان (۰/۵۷ درصد) قرار داشته است. تعیین نوع رابطه با دیگران، به عنوان یک برون‌داد هویتی که در قالب همکاری، رقابت و منازعه متجلی می‌شود، با ۵/۸۵ درصد و ۴۱ پایان‌نامه، رتبه دوم را در جدول برون‌دادهای هویتی به خود اختصاص داده است. کارکرد «مشروعیت‌بخشی» هویت و کارکرد «فرهنگی - تمدنی، هنری و زیبایی‌شناختی»، در میانه جدول برون‌دادهای هویتی با ۲۱ و ۲۰ عنوان پایان‌نامه قرار دارند (جدول شماره ۶).

نتیجه‌گیری

عنوان پایان‌نامه در حوزه علوم انسانی و اجتماعی و از جمله در رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، شاخصی برای سنجش علاقه و دغدغه‌های سیاسی - اجتماعی و اندیشه‌ای جامعه علمی، به‌ویژه اساتید و دانشجویان است و قرابت معناداری

با فضای سیاسی و مسایل اجتماعی در سطح خرد و کلان، اعم از داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی دارد. از این‌رو، انتخاب عنوان پایان‌نامه صرفاً محصول تأملات فکری و اندیشه‌ای نبوده، بلکه در تعامل با دنیای واقعی و مسایل موجود اجتماعی مورد پذیرش دانشجو، استاد و نظام آموزشی قرار می‌گیرد.

یکی از موضوعات و اصطلاحاتی که در دو دهه اخیر به سرعت و به طور گسترده وارد عرصه پژوهش‌های اجتماعی شده، موضوع و مفهوم هویت است. موضوع هویت در وجوه و ابعاد مختلف آن، به عنوان یکی از مفاهیم مهم بین‌رشته‌ای در جامعه آماری مورد پژوهش از جایگاه قابل توجهی برخوردار است. در مفهوم مضیق، ۶ عنوان به مفهوم هویت و در مفهوم موسع، ۲۹۵ عنوان از ۷۰۰ عنوان پایان‌نامه مورد بررسی، کم‌وبیش به این مفهوم پرداخته‌اند.

در جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از پژوهش انجام‌شده و در ارزیابی فرضیه مطروحه، موضوعات هویتی در پایان‌نامه‌های رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل ۸ دانشگاه دولتی شهر تهران در سه دسته جای می‌گیرند:

دسته اول؛ شامل پایان‌نامه‌هایی است که به صورت اختصاصی به موضوع هویت پرداخته‌اند؛ به گونه‌ای که حتی در عنوان رساله نیز واژه هویت قابل رویت است. تأثیر فرایند جهانی‌شدن، تکنولوژی اطلاعات، نقش دولت و ایدئولوژی‌های ملی‌گرایی و اسلام بر هویت اجتماعی، ملت‌سازی، خاص‌گرایی‌های فرهنگی و هویت جوانان، در زمره این عناوین می‌باشند. جدول شماره ۲ بیانگر عنوان و تعداد محدود این مجموعه است.

دسته دوم؛ شامل پایان‌نامه‌هایی است که هرچند واژه «هویت» را به صورت اختصاصی در عنوان رساله ندارند، ولی به صورت مشخص و منجز، یکی از گونه‌ها و گروه‌های هویتی را در بررسی‌های خود لحاظ کرده‌اند. ۱۵۷ عنوان پایان‌نامه با ۲۲/۴۲ درصد، در این دسته به عنوان حلقه میانی جای می‌گیرند. هویت‌های ملی، قومی، فرهنگی، سیاسی، طبقاتی، ناحیه‌ای، جنسی، دانشجویی، روشنفکری، روحانی و سنی، در این دسته مورد طرح و بررسی قرار گرفته‌اند. به لحاظ فراوانی در این گروه، هویت ملی با ۷ درصد و هویت سنی با ۳ درصد، کمترین و بیشترین عناوین پایان‌نامه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

دسته سوم؛ نیز پایان‌نامه‌هایی هستند که به صورت مختلف، کم یا بیش، در عنوان به صورت مشخص و یا در محتوا و به مضمون و در برداشتی تفهیمی، در ۲ قالب عناصر هویت‌ساز و برون‌داده‌های هویتی قرار داده شده‌اند. برای نمونه، کارکردهای هویتی نظیر مشروعیت‌بخشی، ایجاد انسجام و همبستگی، تمایزگذاری و تفکیک، هدف‌گذاری و سیاست‌گذاری، در این مجموعه مورد شناسایی قرار گرفته و جمعاً ۲۹۵ پایان‌نامه یا

ضمیمه فایل 1-86040402

ضمیمه فایل 1-86040402

یادداشت‌ها :

- ۱- هویت قومی در عین قرابت با هویت ایلی، تفاوت‌های جدی با آن دارد. در این پژوهش، بدون طرح این قرابت‌ها و تفاوت‌ها و به منظور اجتناب از پراکنده‌کاری، این دو اصطلاح در کنار هم و به صورت یکجا مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد.
- ۲- در مفهوم مضیق، فقط ۱۹ پایان‌نامه هویت ملی را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. در مفهوم موسع و برآمده از مفاهیمی چون حاکمیت ملی، منافع ملی، مصالح ملی، قدرت و اقتدار ملی و امنیت ملی، تعداد پایان‌نامه‌ها به ۴۹ افزایش می‌یابد.
- ۳- به لحاظ موضوعی، در یک عنوان پایان‌نامه، گاه چند برون‌داد هویتی مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، در حالی که ۱۹۴ عنوان پایان‌نامه به برون‌دادهای هویتی پرداخته‌اند، در عمل و در احصاء تفکیکی‌تر، ۲۴۹ برون‌داد هویتی در دستور کار پژوهش‌گران قرار داشته است.

منابع

۱- فارسی

- ۱- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۲)؛ «مدرنیسم و پسامدرنیسم و معمای هویت»، *گفتمان*، ش ۷.
- ۲- ----- (۱۳۸۴)؛ *روایت غیریت و هویت در میان ایرانیان*، تهران: نشر فرهنگ گفتمان.
- ۳- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱)؛ *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه.
- ۴- سید امامی، کاووس (۱۳۸۶)؛ *پژوهش در علوم سیاسی*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی و انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
- ۵- شیخاوندی، داور (۱۳۷۹)؛ *تکوین و تنفیذ هویت ایرانی*، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- ۶- علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۸۳)؛ *مبانی نظری هویت و بحران هویت*، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- ۷- قریشی، فردین (۱۳۸۱)؛ «جهانی‌شدن و تحول در تصور ما از خویشتن»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال سوم، ش ۱۱، صص ۸۵-۱۱۷.
- ۸- گل محمدی، احمد (۱۳۸۰)؛ «جهانی‌شدن و بحران هویت»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال سوم، ش ۱۰، صص ۴۸-۱۳.
- ۹- هولستی، ال.آر (۱۳۸۰)؛ *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*، ترجمه نادر سالارزاده امیری، چ ۲، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

۲- لاتین

- 10- Brown, R. (1999); "Social Identity", in A. Kuper and J. Kuper (ed), *The Social Science Encyclopedia*, London: Routledge.
- 11- Castell, M. (1997); *The Power of Identity*, Oxford: Blackwel.
- 12- Hetherington, K. (1998); *Expressions of Identity*, London: SAGE.
- 13- Jenkins, R. (1996); *Social Identity*, London: Routledge.
- 14- Mead, J. (1964); *On Social Psychology*, Chicago: University of Chicago.
- 15- Norval, Aletta J. (2003); "The Politics of Ethnicity and Identity", in: *Cambridge Dictionary of Sociology*, Cambridge: Cambridge University Press.

- 16- Smith, Anthony (1991); *National Identity*, Las Vegas: University of Nevada.